

akkor szinte nem kellene megbotránkoznunk, hogy az ország fővárosában hogyan viselkednek az utcán, a villamoson, a színházban, a nyilvános helyeken az iskolából jövő felső leányiskolai, leánygimnáziumi és más iskolákból jövő már nagy leányok, fiuk, vagy hogyan viselkedik az utcán, a villamoson, a színházban a mi felnőtt közönségünk!

Mindazokból, amiket eddig felhozni bátor voltam, nagyon is kiviláglik, hogy a filozófiai, különösen pedig az etikai képzés középiskoláinkban kedvezőnek éppen nem mondható s hogy a filozófiai képzettség, egész kulturánknak leggyöngébb oldala. Már pedig nem szabad elfelednünk, hogy az élet ideáljait, az elérendő célokat a vallás mellett a filozófia tűzi ki számunkra és a siralom völgyének a sárkányait csak a vallás és a filozófia képes Herkulesként leküzdeni.

Ha most végre arra gondolunk, hogy a világháború alatt mit és mennyit veszítettünk, hogy ezt a világháborút a felidéző és intéző emberekben hiányzó emberszeretet, részvét, igazságérzés, másrészt pedig a nagyon is nagy kapzsiság, hatalomvágy — tehát mind erkölcsi defektus idézte elő; ha nem felejtjük el, hogy ugyanekkor a nagy intelligencia, tudás, a sokféle óriási ismeret, mily gyenge szolgálatot tett az agyonkínzott világnak, sőt eszközéül szolgált a romlásnak és rombolásnak; végre ha mindezek következményekép belátjuk, hogy most minden anyagot, erőt, energiát, életet jobban kell megbecsülnünk és felhasználnunk, ha élni akarunk: világos, hogy az iskolának is ezt a célt kell szolgálnia s a maga részére a kellő tanulságokat levonnia.

SZITNYAI ERKE.

A BÉKÉS TANÍTÁS ALAPVONALAI.

A háború célja a béke, mondja Aristoteles. Tehát a békét akarni kell minden áron, akár a háború árán is. A háború azonban utópisztikus eszköznek bizonyult, mert újabb háborúkon kívül egyebet elérni nem tudott; így ez értéktelen eszköz helyett más utat, módot kell keresni a béke¹ megvalósítására. Az elméleti viták kora lejárt; legfeljebb az örök háború hívei bizonyítgatják, hogy háborúknak mindig kell lenniök. A béke akarói dolgoznak azon, hogy az államok belső szerkezetének és külső viszonyainak rendezésével békét teremtsenek. Az intézmények azonban nem határozták meg polgáraik minőségét és gondolkozását; ezek harciassága felboríthat minden

¹ Az örök jelzöt hozzátenni gyanús szószaporítás, — írja Kant — mert az a béke, amely minden ellenségeskedésnek nem vet véget, nem béke, csak fegyverszünet. (Az örök béke.)

törvényt és szervezetet. (Példa rá, hogy hová súlyosztették a közép-kor harcias népei a nemzetek fölött álló és békét akaró kereszténységet.)

Az intézmények feltétlenül szükséges oszlopai a békének, de nem elegendők; ezt szilárd, lelki alapokon kell felépíteni. A békeakarást *világnézetté* kell tenni. Lammasch tanár úgy látja, hogy ezt a világnézetet megteremtette a háború, az emberiség észjárása megjavult. E javulás még sok, egyébként kitűnő elménél is kérdéses. A tömegnek pedig az emlékezőképessége még az ítélőerejénél is gyöngébb: amint elfeledte az első háborús napok virágos és szóvirágos lelkesültségét, így felejtí el mai lelkiállapotát. Azt a békeakaratot, amely most a lelkek felszínén lebeg, a mélységükbe kell begyökereztetni s állandósítani ott tanítással és neveléssel. Ennek hatalmas átalakító erejét világítja meg e példa: «A mai elemi iskolás gyermekek mindegyike mulatna azokon a bizonyítékokon, amelyeknek alapján a XVIII. században tudományosan képzett emberek halálra ítélték csak szegény embert; a magyarázat abban rejlik, «hogy a mai iskolás-gyermek két vagy három alapvető ténytet helyesen tud megmagyarázni, holott azok a bírúk ezeket a tényeket félreértették.»¹

A mai tanítás azonban nem alkalmas e tisztult világnézet meg-alapozására, mert a háború szolgálatában áll. Ezt a szolgálai viszonytet még erősítette a világháború. Így pl. nálunk a vallás- és közoktatási miniszter elrendelte, hogy a háborút tanítani kell a középiskolákban.² Németországban az alldeutschok politikai röpiratokat osztogattak az iskolákban stb. Még olyan kitűnő pedagógusok is, mint Schneller István «harcrakész nemzedéket» vár az iskolától s ezért azt kívánja, hogy «az iskola épülete, a tanítás célja és terve a katonai képzésnek érdekére legyen tekintettel».³

A közoktatás felé azonban hangzik keresztelő János új világot bejelentő felhívása: eszméj!; változz meg! A tanítás lelkének teljesen meg kell változnia. Ez a változás kisöpri az iskolából a katonai világnézetet és felcseréli békés világnézettel, amely egyedül egyeztethető össze az iskola feladatával. E változás új célokat tűz az oktatás elé, új eszményeket ad a tanításnak, új humanitás elemeit viszi bele.

¹ Norman Angell: Rossz üzlet a háború.

² Ha a szerző a M. Pædag. Társ. által javasolt háborús tanításokra gondol, akkor ez a megjegyzése félreértésből fakad: azok egyáltalában nem célozták a háború szolgálását, hanem egyes-egyedül a jelen megértését.

A szerk.

³ Javaslát a kolozsvári orsz. tanárképző intézet gyakorló középiskolájának tanszervezetére és tantervére.

Gondolkodásra és ítéletre szoktat, helyesen értékeli az embert, a hazafiság tisztult fogalmazását adja, fejleszti a jogérzést és a nemzetközi érzést, tárgyilagosan ismerteti a háborút és a békét.

1. *Gondolkodásra és ítéletre szoktatás.* A békés tanítás hozzá szoktatja a tanulókat az önálló gondolkozáshoz; ahhoz, hogy az egyszerű, alapvető tényeket elfogulatlanul és természetesen ítélik meg, a dolgokban meglássák a lényegét, felismerjék a helyes célt és az ahhoz vezető leghelyesebb utat. Szakit tehát a dogmatikus tanítással, amely egyszerűen tudomásulvenni való tényeket jelent ki s legtöbbször meglegszik az emlékezetből könnyen kihulló nevek, évszámok, események betaníttatásával, lehetséges és lehetetlen vélemények ismételtetésével. Az így rábeszélte tudásözön bilincsként nehezedik az agyra, s épen a szerzett ismeretek gátolják meg a belátást és gondolkodást abban, hogy a legegyszerűbb igazságokat belássa. Az ismeretek a maguk bonyolódottságával, nehézkességével, dogmatikusságával elhomályosítják a dolgok egyszerűségét, úgy hogy a tudásban gazdagnak¹ sokszor nehéz bejutnia az igazság országába. Jellemző, hogy a háborúban épen az «intelligencia» vesztette el a legnagyobb mértékben a helyes gondolkodást, jelszavakat, jogcímekeket alkotott a gyűlölködésnek, szította azt, kiélesítette az ellentétet a nemzetek között, s megmérgezte a közgondolkodást. És most a «vezető elem» kénytelen bevallani, hogy félrevezették. (Nálunk is, de másutt is.) Ezek ellen nyujt biztosítékot az önálló gondolkodás, amely okokat kutat és bizonyosságra törekszik. Főképen pedig azzal nyujt biztosítékot a békés tanítás, hogy nemcsak megtanít gondolkozni, hanem fel is bátorít arra, hogy gondolkozzunk; gondolkozzunk másként, mint a tömeg, úgy, mint a tömeg fog gondolkozni 100 év múlva, vagy 100 nap múlva. Ennek a biztosítéknak erejét Nagy Frigyes szavai mérik: «Ha katonáim elkezdenének gondolkozni, egy sem maradna közülök a sorban.»

A gondolkodással kapcsolatban ítéletre szoktat a békés tanítás. Míg a régi tanítás gondosan kerülte a bírálatot s csupa dicsőítési és magasztalni valót adott elő, a békés tanítás kellő időben kellő mértékben rámutat arra, hogy a szavak és betűk véleményeket hordoznak, a tettek látszatok, melyek alatt a valóságot kell megkeresni. Különösen az teszi ezt szükségessé, hogy az írók a kezdetlegesebb korok véleményeit és cselekedeteit úgy tárgyalják, mintha azok mind a leghelyesebbek lennének s egy magasabb társadalomra is kötelezők volnának; és az, hogy az írók az eszmények kritikátlan és felelőtlen magasztalásával a hamis eszmék és téves nézetek egész sorát vitték

¹ Sokrates értelmében vesszük e gazdagságót. (b. Platon: Apologia.)

be a köztudatba. Tanításunk tehát feltárja, hogy a nagy és szép szavak nem mindig megfelelő kifejezések az érzésnek és gondolatnak, hol túlzottak, hol tompítottak; hogy a szavak csengése és jelentése a körülményekkel és korokkal változik; hogy a könyvek és ujságok ugyanazt a dolgot egész ellenkezően tárgyalják; hogy sok visszaél az olvasók hiszékenysévével, sokat az érdek vezet; hogy a hazugság is az egyedül üdvözítő igazság ruhájában jelenik meg. Nem titkolja el a nagy emberekről, hogy legjobb akaratuk mellett is tévedtek s nem akar továbbá bálványokat csinálni azokból, akik a bírálatra rászolgáltak.¹ Megtanít bírálni önmagunkat, fegyvelmezní érzéseinket, indulatainkat, gondolatainkat, szavainkat, tetteinket, mert mindezekkel felelősek vagyunk nemcsak magunkért, hanem másokért is. Ezt erősen hangsúlyozza, amit megokol a ma, mikor azok, akik négy évvel ezelőtt fenttartás nélkül lelkesedtek a háborúért s azután állandóan hazatérni neveztek a legtisztább pacifizmust is, most kizárólagosan egyeseket tesznek felelőssé a háborúért. Holott igazság van a volt németcsászár szavaiban: «Bizonyos értelemben Európa minden művelt embere részes a felelősségben». — Végül megtanít bírálni a magunk nemzetét, melyet eddig «csak hódolat illetett meg és nem bírálat». Teszi ezt azon a jogon, mellyel Pál apostol azt írja a korinthusiaknak, hogy a lélek mindent megvizsgál, még az Isten mélysegeit is. Meg kell ezt tennie azzal a tévedéssel szemben, hogy a nemzet nem tévedhet, (mint hitte a középkor a zsinatról); azzal az erkölcstelen elvvel szemben, hogy a nemzetnek a vétke is erény.

Igy nevel a békés tanítás embert, akinek öletelve ez :

Soha, soha nem állok rabnak
Örjögő népek közepébe.

(*Ady Endre*)

2. Az ember helyes értékelése. A békés tanítás társadalmi atomizmussal állapítja meg az ember értékét. Az ember embernek születik, minden más, mint pl. vallás, nemzetiség, esetleges járulék e lényeg mellett. Ezek az egyéniség mellett egészen eltörpülnek.² Az ember tehát nem szám politikai célok kiszámításánál, nem próbabájja

¹ Magyarázatul álljanak itt Széchenyi szavai: Nincs a világ évrájai-ban név, nem lehelt Athénben s Rómában ember soha, kihez sok gyáva és semmi egyéb, mint csak hiú hazánkfia nem hasonlítottatott volna. Nézzük csak gyalázatunk s porban csúszásunk számtalan tanujeleit, — elég van kinyomtatva — s Aristidest, Demosthenest, Leonidast, Catot, Brutust, Scipiót végnálkül találunk bennük, mintha köztünk csak úgy teremnének, mint a káposzta vagy dinnye. (Hitel.)

² Schopenhauer: Életbölcseleti aforizmak.

diplomáciai hazárdirozásoknak, nem is legvérengzőbb vadállatja mulandó eszméknek. Őncél az ember, azért született, hogy éljen; s tévedés az a hit, hogy az egyén semmi azok mellett a szervezetek mellett, melyeknek véletlenül tagjává született; sőt inkább a szervezetek vannak az egyénekért. S az egyén kötelességei a szervezetek iránt nem valami elvont elvekből származnak, hanem levonása annak a tartozásnak, mellyel ő tartozik az emberiség addig és akkor végzett munkájának. Jézus népének legnagyobb szentségéről, a szombatról ezt állapította meg: nem az ember van a szombatért, hanem a szombat van az emberért. Ez áll minden intézményre; a család, község, haza, egyház stb. az emberért van.

Az embernek az ember a legnagyobb érték a földön. Az ember Isten fia, benne van az Isten országa, a szent lélek temploma (Pál), s nem használ semmit az egész világ megnyerése sem, ha, lelkében kárt vall. Az egyesnek pedig az élet az érték elsősorban, mert élet nélkül nincs világ és nincs a világ értékeiből semmi. Az egyesnek örendelkezési joga van az élete fölött; ha valamit annál nagyobb értéknek tart, azért feláldozhatja magát, de senkinek sincs joga a más életét feláldozni a maga eszméiért, bármennyire is hisz azokban. Az örendelkezés jogához tartozik az élet szabadságának joga is. Mindenki úgy élheti életét magára való vonatkozásaiban, lelkét minden rákényszeríteni akart uniformizálással szemben úgy fejlesztheti, gondolkodását úgy irányíthatja, amint legjobbnak tartja. Mind ennek közömbösnek kell lennie az életére, ebből semmi kára nem lehet.¹ Megítélni csak ebből a szempontból szabad az egyeseket: mi a munka feladata, milyenek a tehetségei, a kettő alapján milyen munkát végzett? Természetesen a békés tanítás nemcsak tanítja a munka értékelését, hanem segítségül hívja a munkára nevelést.

Az ember helyes értékelése mindegyik tantárgynak körébe tartozik, amelyik az emberrel foglalkozik. Tehát a vallástan, erkölcsstan, irodalmi tárgyak, a bölcsészet, neveléstan, egészségstan, történelem, természetrajz alapozzák meg. Az irodalmi tárgyak közül a klasszikus tárgyak kevésbé alkalmasak a célra, minthogy nap-nap után az embert lealacsonyító rabszolga világba vezetik a tanulókat. Bár ezeket nevezik kiválóan humánus tárgyaknak, mégis csak nagy óvatossággal kezelhetők.

3. *A hazafiság tisztult fogalmazása.* Nagy feladat vár itt a békés tanításra, mert a haza tisztelete valósággal vallásos tiszteletté lett, annak minden járulékaival együtt. A haza bálványá vált, amelyet imádni kell. Ez az imádás fellengős beszédekben és szavak özőnében

¹ Heinrich Lhotzky: Az emberiség jövője.

(imádság, himnusz) és véres emberhekatombákban (háború) nyilvánul. Az imádatban kapcsolatban megvolt a felekezeti gyűlölet is: a más bálványt tisztelő, más hazát imádók gyűlölete. Amit Pascal tömören így foglal össze: Barátom te a vizen túl lakol! Akkor megöllek — és ez igazságos. — Ez a gondolkodás nélkül való hazaszeretet épen olyan veszedelmes, mint a gondolkodás nélkül való hit.

Megvolt e bálványimádásban a felekezetiesség erős önérzete s a másik felekezet lekicsinylése. Ez, a nemzeti hiúság lényegében azonos azzal a göggel, mellyel a patricius lenézte a homo novust, amellyel a parasztvárosok benszülöttjei megszólják a «jött-mentek»-et. Voltaképpen egyik sem más, mint a saját magunk magasztalása. Helyesen állapítja meg Schopenhauer, hogy a nemzeti büszkeség a legolesőbb büszkeség. Ép úgy bizonyítgatják a nemzetek páratlan nagyságukat, mint egykor bizonyították a felekezetek egyedül üdvözítő voltukat. Az egyik azt hiszi, hogy országa «a világ közepének virága» (Kína), a másik «grande nation»-nak nevezi magát, a harmadik «Isten választott népének», a negyedik szerint «extra Hungariam non est vita», az ötödik azt hirdeti: Deutschland über alles», stb. Lehetetlen nem idéznünk erre Epicharmosnak, a görög vígjáték írónak e sorát: «Önmagunknak tetszvéen azt hiszik, hogy csakugyan szépek». És e hiúság min épül fel? A hadidicsőségen. Ez a hiúság átsapott a másik nemzet lekicsinylésébe. Minden nép nyelvében számos lenéző, becsmérlő kifejezés van a másik megnevezésére, melyek még az irodalomban is otthonosak. (Gondoljuk végig, hogy milyen fölénytel intéztünk el a háború elején minden népet, sőt még később is az Egyesült-Államokat!) E lekicsinylés is ép olyan alaptalan, mint a nemzeti hiúság, és semmivel sem bölcsőbb dolog, mintha a fekete szemű ember lenézné a kékszeműt.

E hiúsággá és gyűlöletté lealacsonyított hazafiasság ellen minden erejével küzd a békés tanítás, hogy kiirtsa és helyébe tegye a tisztult hazaszeretetet, amely semmi más, mint hazaszeretet. E célból megadja a haza fogalmát, melyről eddig csak körülírásaink voltak. Ezek nem is a leglényegesebbeket hangoztatták: (a föld még nem a haza, ha a polgárok ott hagyják a földet, mint a magyarok az őshazát, Lebediát, Etelközt, a haza vándorol a polgárokkal) a szervezet sem a haza (a szervezet felbomolhat, mint pl. az osztrák császárság, s a polgárok új hazát alkotnak), még a bölcső, az ősök, a rokonok sem a haza (Ankerschmidt, az osztrák főtiszt egész multjától elszakadva nemcsak magyar földesúr, hanem magyar hazafi is lesz). A hazánál tehát a hangsúly a polgárokon van. Ezek alapján így fogalmazzuk a hazát: olyan művelődési közösség, amely az azonos műveltségtől és érdektől egybekapcsolt embereket egyesíti, hogy a maguk javára részt-

vehessenek az egész emberiség művelődési munkájában. Tehát eszköz a haza a polgárok boldogítására s az emberiség műveltség kincsének gyarapítására. És miben áll ennek a hazának szeretete? Sokrates azt tanította, hogy azok a legderékabbak és az istenek előtt legkedvesebbek: a földművelésben, akik a földművelést jól végzik; az orvosok között, akik legjobban gyógyítanak; a kormányzásban, akik a legjobban kormányoznak; aki pedig semmit sem teszen helyesen, az sem nem hasznos ember, sem az istenek előtt nem kedves.¹ Ez áll a hazaszeretetre is. Aki abban a tudatban, hogy munkája a nemzetmunkájának s az emberiség haladásának egy része, lelkiismeretesen végzi a maga helyén a maga munkáját, az hazaszerető ember.

Ezt a hazaszeretetet oltja a tanulóba a békés nevelés. Vázolt munkájának mindkét részét, mind a bírálatot, mind az alkotást a történelem és az irodalmi tárgyak végzik. Különösen felhasználhatók Széchenyi írásai.

4. A jogérvzés fejlesztése. Kézzelfogható igazságokat tanít e cél elérésére a békés tanítás. (A mai tananyag bő alkalmat ad rá, mert nagy része az államok összeütközésével foglalkozik.) Ezek az igazságok a következők. A jog egyedül az igazság megkeresésével dönthető el, az igazságot pedig csak az ésszel lehet megkeresni. Ökol, erő, hatalom nem állapíthatja meg azt; ezt csak az istenítéletek korának babonás hite hihette. A hatalomban és erőben jogtalanság van. Már pedig semmi esetre sem szabad jogtalankodni; a megsértettnek sem szabad jogtalanságot elkövetni, amint a sokaság véli, mivel egyáltalában nem szabad jogtalankodni.² Nem kerekedhetik semmiféle érdek a jog fölé, még a magunké sem, mert nemcsak a magunk jogát kell megvédeni, hanem a másét is tisztelni. Beidegezi tehát a békés tanítás ezt a közmondást: fiat iustitia, pereat mundus. Vagy ezzel a fordítással: legyen igazságosság, habár a világ minden gazembere egyszerre tönkre menne is;³ vagy ezzel a javítással: legyen igazságosság, hogy ne vesszen el a világ.

Mindez áll a nemzetekre is, mert a nemzeti igazság az örök igazságnak csak egyik megjelenési alakja, tehát nem ellenkezhetik vele, mert ha ellenkezik, akkor az nem nemzeti igazság, hanem nemzeti igazságtalanság. Az erőt, a jogtalankodást nem tehetik jogaik alapjává, mert ez az erkölcstelen elv: «a cél szentesíti az eszközöket», akkor is erkölcstelen, ha nemzetek céljairól van szó. Egy nemzet gazdagságának vagy jobblétének növelése, vagy szagtalánított kifeje-

¹ Xenophon: Emlékezések.

² Platon: Kriton.

³ Kant: Az örök béke.

zéssel «létüknek biztosítása» szükséges és helyes dolog, de ha a szomszéd megkárosításával jár, egyszerűen banditizmus. Tehát a nemzetek fensége felett áll a jog fensége. A nemzetek is tartoznak tiszteletben tartani mások jogát, minthogy akár nagyok akár kicsinyek, épen olyan egyenlőjogúak, mint az emberek. Összeütközéseikben a jogot fegyverrel megkeresni épen olyan balgaság, mint az ártatlanságot istenítélettel bebizonyítani, vagy az egyesek összeütközését párbajjal megoldani. A jog a nemzetek között is jog, s ott is csak vizsgálattal és tárgyilagos ítélettel lehet eldönteni. Egymás jogának s a jognak tisztelete bizalmat kelt a különben féltékenykedő államokban, épúgy, mint az egyének között: s épen annyira nélkülözhetetlen is a művelt államok között. A bizalom és a jog meg fogja szüntetni a harcot a nagyobb szervezetek között, amint megszüntette a kisebbek¹ között és az egyesek között.

A békés tanításnak ez a munkája főként a történelemre, azután az erkölcstanra és alkotmánytanra hárul. Nagy szolgálatot tehetnek az irodalmi tárgyak is a nagy gondolkodók műveinek ismertetésével.

5. *A nemzetközi érzés kifejlesztése.* Ennek az érzésnek eddig tilos volt nyíltan az iskolába lépnie.² Valójában ott volt, mert a keresztyénség az embertestvériség, az egy akol egy pásztor gondolatával nemzetközi. Az embertestvériség azonban csak megtanulni való nagyhangzású szó, holt anyag volt. A békés tanítás jelentést ad neki, részletezi, életelvé teszi. Ehhez a következő úton jut el: Az emberiséget fejlődésében mutatja be, amint a kezdetleges berendezések széttagoltságából folyton halad mind magasabb s szélesebbkörű egység felé. Szükségszerű fok volt a nemzet is, mint magasabb egység a renddel, a kaszttal szemben: de a fejlődésnek itt még nincs vége, a nemzeteknek is alá kell magukat rendelniök egy még magasabb egységnek: az emberiségnek, mert ez is szükségszerű fejlődés. Az országhatárok nem kínai falak, melyeket még Kínának is át kellett törnie, hanem csak célszerűségi vonalak, mint a platinaszálak a csillagvizsgálók távcsöveiben: ezek részekre osztják az eget, de a csillagok között nincsenek meg ez elválasztó vonalak. Egy-egy ország határain belül több faj él s minden faj számtalan kereszteződés eredménye. Az országok gazdasági élete messze túlterjed a politikai határokon.

¹ Városok, mint egykor Athén, Spárta, Korinthos ma nem keveredhetnek harcba.

² Több háborús értesítőben az igazgatók a háború «káros» hatásai közé sorolják a nemzetközi érzés jelentkezését. — Egy igazgató pedig szétlépte a Magyar Békeegyesület lapját a «Nemzetközi életet» a nemzetközi szó miatt.

igy pl. Németországé háromszor akkora területre terjed ki, mint a birodalom maga. A tudomány, művészet, az egész szellemi élet nemzetközi jellegűek, minden megmozdulásuk átöleli a nemzeteket (pl. humanizmus, reformáció, szabadelvű eszmék). A nemzetek szellemi élete külföldi hatások alatt fejlődik (pl. nálunk a *nemzeti irodalom* fellendülése). A nemzetek művelődési munkája nemzetközi kincs, (pl. görögöké, rómaiaké, móróké) s ebben nyilvánul meg a nemzetek örök élete, mert egyébként ők maguk halandók. A tudósok, művészek, feltalálók az egész emberiség hősei, ők az emberiség egységét képviselik. A népek gondolkodása között sincs meg az az ellentét, ami a politikusok között van. Mindegyikben vannak vallásos és vallástalan emberek, bölcsészek és balgák, szociálisták és tőkésék, békét akarók és katonai világnézetűek stb. S bizonyos, hogy a magyar természet-tudós közelebb áll a francia természettudóshoz, a magyar művész az angol művészhez, mint a magyar apagyilkoshoz. Az ipar és a kereskedelem szintén a nemzetköziség vaskapcsai. Sőt még az érzések sem irányulnak országhatárok szerint, még az átlag polgároké sem. Egy-egy nagyobb szerencsétlenség, mint a szegedi árvíz, párisi színház-égés, messinai földrengés alkalmával egyesül az emberiség a sajnálkozásban és a segítségben.

Szakít tehát a békés tanítás azzal a korlátozott látású tanítással, amely a vízceppen át mérte a tengert, egy nemzet életén át bfrálta az egész világot. Megismerteti a népeket; feltárja, hogy mennyire egymásra vannak utalva, mennyire érdekében áll egyiknek a másik boldogulása; ismerteti a nemzetközi intézményeket, amelyeket a szükség termelt, hogy az emberiség élete el ne pusztuljon; feltűnteti, hogy a nemzetek a világélet szervei s aszerint értékeli őket, hogy mit tesznek az emberi közösség érdekében.

Így fejleszti a békés tanítás a lokálpatriotizmusból finomodott hazafias érzést még magasabbá, a nemzeteket összekötő érzéssé. Azá az érzéssé, amely kisugárzik Reviczky Gyula eme sorairól:

Szép az ének, szent az ének,
Drága kincs, ha nemzeti.
De a legszebb dal örökké
Általános, emberi.¹

Megvalósítja a humanizmust, amellyel eddig is dicsekedett az iskola; de a rőneszansz osztályhumanizmus helyett a modern *panhumanizmus*. Megteremti a legtisztább nemzeti gondolatot, amely egybeköt az emberiséggel. Ha mégis aggódnék a hazaszeretet, gondolkozzék

¹ Arany Jánosnak. (Válaszul Kozmopolita költészet c. versére.)

Pál apostolról, aki nemzete jellegzetes képviselője volt, mégis római polgárnak vallotta magát (ókori nemzetköziség), s aki nemzetközi intézménynek tartotta a keresztyénséget, melyben a Krisztus által nincs sem zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabad, sem férfi, sem nő, mert mindnyájan egyek.¹

A nemzetközi érzés kifejlesztése a történelem, földrajz, vallás, bölcsészet, irodalmi tárgyak és természetrajz feladata. Sőt beállítandó volna a nemzetközi nyelv, — eszperantó vagy ido — amely ha másként nem tanítható, felváltaná a múlt nemzetközi nyelvét: a latint.

6. *A háború tárgyilagos ismertetése.* Bár az iskola eddig főként háborúról tanított, magát a háborút eltitkolta, hazug légkörbe burkolta. Felületes képet, nagyhangú általánosságokat, dicsőítő szövegeket adott róla. (A háborúért lelkesedők ilyen lidércfények után futottak: egy megragadott helyzetet, romantikus történetet, tetszetős szót, ami megragadt szegény, elkábított agyakban, akartak valóra váltani.) Különösen kitűntek ebben a különféle alkalmakkor mondott igazgatói, tanári, tanítói beszédek, melyek esztelen túlzásokkal magasztalták a háborút az első években, és kárhoztatták később. És lesujtának rá ezután ugyanazon helyről, ugyanazon tanulók előtt ugyanazok az emberek. Ilyen köpönyegforgató, önmagát megszégyenítő játékot nem űzhet az iskola a rábízott, hívő lelkekkel.

Egyenesen és következetesen ismerteti meg a háborút a békés tanítás. Nem magasztalja a múlt írói által a múlt háborút; ha beszélnie kell ezekről, nem azt mondja el, hogyan viselték a királyok és vezérek, hanem azt, hogyan viselték el a népek. A háborút azonban a jelen háborújában mutatja be, nem tréfásan vagy anekdotákban,² nem is a haretéren látogatni «megjelent» írók írásaiban, hanem a küzdő, vérző, szenvedő írók műveiben. Ezek a visszataszító valóságot fényképezik le; megértetik, hogy a harcér nem a dicsőség, nem a becsület mezeje, hanem a testet-lelket lealjasító nyomorúságok és bűnök pokla.³ (Számos alkalmas rész található Tolsztoj: *Háború és béke*, *Henri Barbusse: A tűz c. művében stb.*)

Bevilágít a háború lelkébe. Feltárja a háborúknak egyik oldalról feltétlenül, esetleg mindkét oldalról erkölcstelen okát. (Klasszikus példa lehet Angliának ópium háborúja, melyet Kína ellen indított 1834-ben.) A legnagyobb rossznak értékeli a háborút: önzés, mert az

¹ Galatákhöz írt levél.

² Mint pl. Lackó—Vajda: *Magyar olvasókönyv* 164 old.

³ Ez a mondat csak akkor igazságos, ha így szól: «a harcér nem csak a dicsőség, nem csak a becsület mezeje, hanem a . . . bűnök pokla is.

emberiség egyik része a másikat büntető törvényekkel halálba kényszeríti, mások politikájáért; igazságtalan, mert az ellenfélben is az ártatlan, hadatviselő egyéneket teszi felelőssé és bünteti a háborúvezető bűnösök helyett: a bűnök forrása, rágalmak, hitszegés, rablás, pusztítás, fájdalom, halál fakadnak belőle; ¹ rabszolgaság, mert az embert eszközzé alacsonyítja le, ki akarat, érzés, gondolkodás nélkül tartozik meghalni a legvétkesebb és legostobább parancsra is (pl. Potiorenk offenziva); esztelen kockajáték, melynek végét nem tudja, aki hozzáfog, csak hiszi, mint a játékos, hogy nyer; megbocsáthatatlan bűn a polgáriásodás idejében, mert a közegészségnek, közművelődésnek, közgazdaságnak, közerkölcsnek, a polgárok életének mérhetetlen károkat okoz s hasznot legföljebb egyeseknek hajt; a nyers erő, az állatiasság ítélőszéke, a tökéletlen berendezkedésből ránk maradt nemzetközi ököljog. Ezzel szemben a háború által elért eredmények másként is elérhetőek lettek volna s lehetséges, hogy az emberiség műveltsége nagyobb volna, ha a történelem folyamán nem mindig azok győztek, akik győztek.

Szakít tehát a történeti determinizmussal, amely összezavarja a természeti és a történelmi szükségszerűséget. Az eseményeket úgy tünteti fel, hogy azok az emberiség műveltségének, berendezkedésének eredményei; más értelmi, erkölcsi, gazdasági viszonyok között másként történtek volna. Ebből következően nem dicsóít minden hódítót és hadvezért azért, mert egy fél országot meghódított vagy egy egészet elveszített, bármily alacsony cél vezette is őket ebben. Erkölcsi megítélés alá vonja tetteik indítóokát és eredményét; «rosz üzletté» teszi a háborút azoknak is, akik nevüket a névtelenek vérével akarják a történelembe beírni.

Bírálat alá veszi azokat az ellenmondást rejtő, zavaros, tartalmatlan szavakat, melyeket épen a tanítás tartott fent és terjesztett, mint követnivaló igazságokat. Ime egy csokor belőlük, «Édes és szép dolog a hazáért meghalni»; ezt nem azok írták, akik már meghaltak érte, hanem Horatius, aki a philippii ütközetben elfutott az «édes-halál» elől. «Elveszünk egy szálíg, de megmarad a haza»; üres beszéd, mert polgárok nélkül nincs haza. «Megvédjük a nemzet becsületét»; ezt a harc épúgy nem szerzi meg, mint a párba az egyéni becsületet. Több a becsülete a békés Hollandiának, mint a harcias Marokkónak. «Háborúnk igazságos»; nincs is igazságtalan háború, ilyenről mindig csak az ellenfél rágalmi beszélnek. «Anglia hadat üzent; Németország háborút viselt» stb. pontos kifejezésekkel így hangzik: ez és ezen ország királya, nemessége, politikusi stb.

¹ Voltaire.

hadat üzentek. Minden ilyen, a háborúval összefüggő közkeletű tévedés hamisítás, pontatlanság felboncolás alá kerül, míg végképen el nem tűnik. E munka elsősorban a történelem, azután a nyelvi tárgyak s egy részében a mennyiségtan feladata. (Bemutathatja a háború kárait, a katonáskodás költségeit példáokban.)

7. *A béke tárgyilagos ismertetése.* Eddig a békét a háborúnál alacsonyabb rendű, dolognak, sőt némileg rossznak tüntette fel a tanítás. Egyébként kevés szót ejtett róla, legfeljebb a békekötéseknél emlegette. A békés tanítás megtanítja, hogy a békeakarás az okosság, az értelem honvédelme a testi erő, tömeg szenvedély, politikai fondorkodás védelmével szemben; azaz a belátás világnézete. Az állam békés intézmény: az emberevőkor harci állapotából egyesíti az egyeseket, hogy a műveltség békés állapotában fejlődjenek: feladata kiirtani a természeti harci ösztönt. A békével lehetővé teszi, hogy az ember a céltalan, sőt káros gyilkolás helyett, melyet hamisan a létért való küzdelemnek neveznek, helyesen küzdhessen a létért a természet erőivel s az emberi korlátoltsággal szemben. Lehetővé teszi másodszor, hogy az egyesek a durvító harc helyett szellemi életet élhessenek, s a harchoz szükséges tömegszerűséggel és kaszárnyaszerűséggel szemben differenciálódjanak.¹

Feltárja tanításunk továbbá, hogy a tudomány, művészet, ipar, kereskedelem, közjólét csak a békében van, sőt a háború is csak a béke elősdije, mind előkészületeiben, mind lefolyásában, mind kárainak helyrehozásában. Költségein a béke annyi alkotó munkát végezhet, amennyivel a háború legnagyobb eredményei sem vetekedhetnek. Sőt a háború minden eredménye hiábavaló, ha a béke munkája nem biztosítja. Nemzet csak béke által lett nagygyá, ezért óhajtott minden nép békét, ezért halad felé a világ fejlődése is. Nem «fegyver és harcok», hanem ember és alkotó munka az, amiről a békés tanítás szól. Többre értékeli az egész vonalon végig a társadalmi, tudományos, művészeti és gazdasági eredményeket, mint a háborúk eredményeit. Míg ma a tanuló heteken át hall Napoleonról, Nagy Sándorról, olvassa Cæsar hadi naplóját, Xenophon Anabasisát, addig alig hall a nevén kívül valamit Stephenson Györgyről, Gutenberg Jánosról vagy Morseről, pedig volt akkora hatásuk a világra, mint amazoknak, értékük pedig több.² A mi tanításunk megadja a béke, az emberiség hőseinek a méltó helyet s a babérokat nekik osztja ki.

¹ Tévedés tehát az az állítás, amit egyik magyar egyetemi tanár is vall, hogy a pacifizmus azt a lélektelen egyformaságot fogja az emberekre ráhúzni, amely az ökrök arcán van.

² Háborút főként a klasszikus nyelvek tanítanak, ezek kézikönyvei-

Kimutatja végül, hogy a béke emberibb, erkölcsileg magasabb fokon áll, mint a háború. Az emberiség legkiválóbb alakjai fejlesztették ki a béke gondolatát. Az ótestamentom prófétái, Jézus, Laoce, Buddha, Dante, Erasmus Rotterodamus, Penn Vilmos, Leibniz, Rousseau, Kant, Tolsztoj, Jókai Mór, Romain Rolland stb. mind alapvetői és építői a békének. Ismerteti egyúttal a békeintézményeket és működésük számos eredményét. Feltétlenül fontosabb, hogy ismertesse a békekongresszusokat, a berni nemzetközi irodát, a monacói békeintézetet stb-t, minthogy megtaníttassa, hogy milyen hadikitüntetéseket kaptak a római katonák, és hogy miben különböztek a különféle római sisakok és paizsok. (Érdekességként említem, hogy egy iskolalátogatóm megbotránkozott azon, hogy ezt nem tudták a leányok.)

A béke ismertetése a történelem, nyelvi tárgyak, vallás, természetrajz feladata. Felhasználható a szépírás és az ének is. (Szépírás órákon az említett, vagy más nagy gondolkozók műveiből iratunk békés gondolatokat. Ének órákon helyettesítjük a harcra buzdító dalokat emberszeretetet, megértést, békét dicsőítő dalokkal. A költőknél van anyag, csak zeneileg kell feldolgozni.)

Ezek a békés világnézet alapjai, körvonalai. Ezeket dolgozza fel a békés tanítás kellő helyen, kellő módon. Egyes dolgok, amelyek a háborús világnézetet boncolják és zúzzák össze, átmenetileg kapnak helyet tanításunkban, a többi azonban állandóan megmarad. Nem új tárgyról van tehát szó, hanem arról, hogy a tárgyak anyagát a békeakarásnak megfelelően válogassuk ki, s békés szellemben dolgozzuk fel. Az egy békenapnak (május 18) látszatra dolgozó munkája kiszélesül az egész iskolai év alapos munkájává.

Az anyaggal és a szellemmel együtt megújulnak a tankönyvek, átalakulnak a tanítás segítő eszközei is. Az ifjúsági könyvtárakból elmaradnak az izgató-, kalandos, költött harci történeteket mesélő írások és helyet adnak a béke céljait szolgáló tartalmas műveknek. Ami nem azt jelenti, hogy ezek térítői buzgalommal prédikálják a békét, hanem azt, hogy alkalmasak egy tisztult humanizmus, egy erkölcsös lelkiismeret kifejlesztésére. Az ifjúsági folyóiratok is átmennek ezen a változáson.¹ Békés szellem vonul be az önképző-

ben alig olvashatunk egyébről. Sokkal örvedetesebb tapasztalatot tehetünk a modern nyelvek kézikönyveinél. Ezekben elvélve fordul elő háború. Ha foglalkozni kell vele, tegyük úgy, ahogy Mébold Ujváry Francia nyelv és olvasókönyve +40 old. — vagy Dr Révay József Latin olvasókönyve —13, 40 old. — foglalkozik vezérekkel, háborúval, háborús írókkal.

¹ Ezt már látjuk is. De épúgy túl mennek a kellő határon s néha az izlés határain, mint akkor tették, mikor az ellenkező irányt szolgálták. E túlzásokat a komoly eredmény érdekében tompítani kell.

körökbe. Vitatkozásokban, dolgozatokban, pályatételekben eredményesen feldolgozhatják a béke és háború számtalan kérdését. Vannak, akik a szemléltető képeket is bevonják a békés munkába. Úgy gondolom azonban, hogy itt inkább csak kiküszöbölni kell. El kell hagyni a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által kiadott művészietlen képeket, mint amilyenek az egri nők, a nándorfehérvári diadal képe, vagy a világháborúban vezérlő férfaink, uralkodóink, miniszterelnökeink, külügyminisztereink, hadvezéreink arcképe (aminek megtervelésében és használatában volt szolgalelkűség). Természetesen a kézikönyvekből is el kell hagyni a különféle fegyverek egész képgyűjteményét. Viszont a célunknak megfelelő képekkel óvatosan bánjunk; csakis művészi értékű festmények sokszorosításait használhatjuk.

A békés tanításnak minden iskolafajba be kell vonulnia, de különösen az elemi és középfokú iskolákba, mert ezek alakítják a jellemet, rakják le a gondolkodás alapjait s ezekből kerül ki a nemzetek gerince. A legnagyobb átalakuláson a középiskolának, még pedig a gimnáziumnak kell átmennie, mert ez volt a háborús nevelés és tanítás oszlopa¹ és ridegen elzárkózott a béke elől. Sőt újabban arra készült, hogy katonai előkészítővé alakul át. — De hangzik a céljától eltért iskola felé az idő szava: eszmélj! változz meg! A tanítás átalakulása átalakítja az emberiség lelkét, a lélek átalakítja a világot. Ha ennek bármily kicsiny lehetősége áll fent, bünt követ el az emberiség ellen, aki ezt a lehetőséget gyengíti. (Babics) Az iskola nem lehet részes ebben a bűnben; feladata, a műveltség fenntartása és továbbadása kijelöli helyét: ki kell vívnia a béke diadalát. (Jókai Mór.)

(Debrecen.)

NÁNAY BÉLA.

¹ R. Meister: Der humanistische Unterricht als Kriegserzieher.